

**PICTURA BISERICILOR ROMÂNEȘTI
DIN BIHOR ÎN PERIOADA INTERBELICĂ
STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRIILOR
ADRIANA RUGE***

**THE PAINTING OF THE ROMANIAN CHURCHES IN BIHOR DURING THE INTERWAR
PERIOD. CURRENT STATE OF RESEARCH
ABSTRACT**

Out of the significant number of Romanian Orthodox and Greek Catholic churches built between the two world wars in Bihor, only a few of them shelter interwar mural painting. Most churches had not been painted before the outbreak of World War II, others had only been painted and the walls in some of the others had been repainted.

In terms of biblical scenes distribution, two ways of organizing the painting have been found following the in-situ research. A first draft, which was used most likely for lack of funds, represents a compromise solution in which painting covers only certain areas of the interior, the arch vault and the semi-calotte of the altar apse. The side walls are adorned with religious paintings done on canvas, such as the Orthodox churches in Mărtișaz and Cheșa. A second draft of a mural painting found in the Orthodox churches in Tinca, Tilecus, Parhida and Hașăș Chapel in Oradea, covers the interior walls entirely with biblical depictions.

The iconographic programs are of Oriental origin, while some compositional types and options representing biblical characters betray the influence of the Western art, thus strengthening the allegations regarding the existence of spiritual and artistic influences and confluences between the Orthodox and the Catholic world in Bihor area.

Key words: religious painting, interwar period, spiritual and artistic influences
(Traducere Daciana ERZSE)

Din numărul însemnat de lăcașuri de cult românești¹ ortodoxe și greco-catolice construite între cele două războaie mondiale în Bihor, extrem de puține adăpostesc pictura murală interbelică. Majoritatea bisericilor nu au fost pictate înainte de izbucnirea celui de al doilea război mondial, altele au fost doar zugrăvite, iar la altele pereții interiori au fost repictați. Interpretarea greșită a concepției de *restaurare* înțelegea ca o activitate de *renovare* a dat naștere unei realități științifice cel puțin triste. La nici un secol distanță de perioada supusă analizei, încercându-se o reconstituire a fenomenului, se constată că imaginea actuală a picturii murale bisericesti interbelice este afectată de pierderea prin *repictare* a unor ansambluri, mai valoroase decât cele realizate ulterior.

*Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniu Bihor, ariadna83@yahoo.com

¹Până în prezent, iulie 2010, au fost identificate 130 de biserici românești de zid ridicate în Bihorul interbelic

În urma cercetărilor desfășurate *in situ*, din punct de vedere al repartiției scenelor biblice au fost identificate două modalități de organizare a picturii. O primă variantă, la care s-a recurs cel mai probabil din lipsă de fonduri, constituie o soluție de compromis în care pictura îmbracă doar anumite zone ale interiorului, bolta navei și semicalota absidei altarului. Pereții laterali fiind împodobiți cu tablouri religioase realizate pe pânză, (bisericele ortodoxe din Mărțihaș și Cheșa). Biserica ortodoxă "Izvorul Tămăduirii" din Oradea la origine a avut același tip de pictură². Autorul acesteia a fost Nicolae Irimie, profesor de desen la Liceul Emanuil Gojdu, din 1927 pictor autorizat al Eparhiei Ortodoxe din Oradea³.

În cazul celei de-a doua variante, pictura este realizată pe toată suprafața pereților interiori, dezvăluind compoziții elaborate din punct de vedere narativ, ce relatează într-o manieră descriptivă subiectul.

Biserica ortodoxă cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Mărțihaș, comuna Mădăras

Construită între anii 1936-1939⁴, biserica a fost proiectată de arhitectul orădean Francisc Sztarill⁵. Pictura sumară a interiorului este opera pictorilor Coriolan Munteanu și Bogdan Ioan⁶. Sunt pictate bolta navei și semicalota absidei altarului (fig. 1). Bolta longitudinală este delimitată prin benzi decorative în trei registre. Pe un fundal înstelat, în zona centrală, la mijloc este reprezentat *Iisus Pantocrator* înconjurat de 4 serafimi iar la colțurile unității de boltă sunt redați cei patru evangheliști cu însemnele lor: *Ioan Teologul*, *Luca*, *Marcu* și *Matei*. În celelalte două registre, mai înguste, sunt reprezentați câte o pereche de îngeri. Pe semicalota absidei altarului este redat *Ochiul lui Dumnezeu Tatăl a Tot Văzător*, înconjurat de raze.

Fig. 1 - Biserica ortodoxă din Mărțihaș - Bolta navei

² Informație relată de părintele protopop de Oradea, Dorel Octavian Rusu, autorul monografiei *Biserica Spitalului din Oradea (manuscris)*

³ Agata Chifor, *Imaginarul sacru la Oradea. Între tradiție bizantină și baroc*, Ed. Arca, Oradea 2008, p. 107

⁴ Arhivele Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, Fond Construcții, Dosar nr. 5, lit. M, *Proces verbal de recepție a lucrărilor de construcție a bisericii noi*

⁵ Idem, *Contract de întreprindere*

⁶ Idem, *Proces verbal de recepție a lucrărilor din 25 noiembrie 1939*

Pe pereții laterali sunt fixate picturi religioase pe pânză semnate de pictorul Bogdan Ioan. Peretele de sud cu scenele: *Nașterea și Intrarea Domnului în Ierusalim* iar cel de nord cu *Răstignirea, Învierea Domnului și Punerea în mormânt*.

Biserica ortodoxă cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Cheșa, comuna Cociuba Mare

Lucrările de construire au fost executate între 1939 – 1942. Din 1943 biserica e dată în folosință însă fără pictură, iconostas și mobilier. Pictura din interior a fost realizată după anul 1943. Datorită similitudinii de ordonare a scenelor cu cea întâlnită la picturile murale interbelice nu o vom omite din prezentare.

În interiorul bisericii pe un fond zugrăvit, de factură rurală, sunt reprezentați pe boltă cei patru evangheliști și central, motivul *Ochiul lui Dumnezeu Tatăl a Tot Văzător*. Pe semicalota absidei altarului este redată *Maica Domnului cu Pruncul* înconjurată de îngeri (fig.2) iar în centrul arcului triumfal deasupra iconostasului, motivul *Sfintei Mahrame*.

Pe pereții laterali ai navei sunt amplasate picturi religioase pe pânză după cum urmează, pe cel nordic: *Învierea lui Lazăr, Încredințarea lui Toma*⁷, *Iisus cu Petru pe mare*, iar pe peretele sudic: *Purtarea Crucii*⁸ și *Întoarcerea fiului risipitor*.

Repartiția scenelor pe iconostas⁹ este următoarea: în partea inferioară a tâmplei de la stânga, icoana *Sf. Nicolae*, pe ușile diaconești *Sf. Arhanghel Mihail* și *Adormirea Maicii Domnului*, urmează icoanele împărătești ale *Maicii Domnului* și *Mântuitorului Iisus*, pe ușile împărătești *Buna Vestire*. Al doilea registru este cel al praznicelor: la

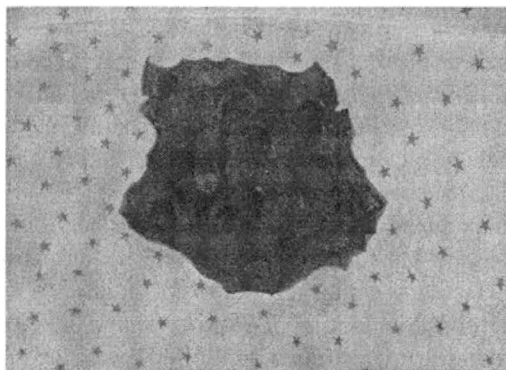

Fig. 2 - Biserica ortodoxă din Cheșa. Reprezentarea *Maicii Domnului cu Pruncul* pe semicalota absidei altarului

⁷ O altă denumire a scenei, *A doua arătare a lui Iisus Apostolilor*

⁸ Sau *Hristos tras spre răstignire*. Sunt reprezentați ostași trăgându-l pe Hristos legat, unul dintr-înșii ținând în mână un toiag și Hristos căzut la pământ cu crucea, se reazămă cu o mână iar deasupra lui, Simon din Cirene, îi ia crucea de pe umăr; sunt urmați de femei plângând

⁹ Iconostasul din lemn de tei, a fost realizat în 1942 de tâmplarul maghiar Emeric din Tinca, iar icoanele au fost pictate în atelierul Institutului de Artă Grafică Diecezană din Arad; Arhiva Parohiei Cheșa, *Dosar privind istoricul parohiei Cheșa*, p. 1

stânga: *Nașterea Domnului, Botezul Domnului, Schimbarea la Față, Învierea Domnului, Înălțarea Domnului, Pogorârea Sf.Duh*. Central este intercalată *Cina cea de taină*. Ultimul registru este cel al apostolilor iar în punctul cel mai înalt al catapetesmei este redată *Răstignirea Domnului*.

Aportul acestei opțiuni iconografice, modestă sub aspect artistic, este de natură documentară. Deslușim voința meșterului de a impregna prin pictură, chiar și în lipsa resurselor financiare care să-i permită o abordare mai complexă, caracterul religios al edificiului, sprijinind credinciosul în inițierea treptată către lumea divină. În acest proces imaginea capătă rolul de „suport al rugăciunii și meditației”¹⁰, ea „...orientează și ordonează mentalul și imaginarul credinciosului, permițându-i să vizualizeze faptele, pildele descrise în textul biblic”¹¹.

Prin opțiunea de ordonare a scenelor se mărturisește apartenența la spațiul răsăritean. Reprezentările sunt concentrate în zonele de maximă încărcătură spirituală, conca altarului și bolta semicirculară a navei. Pe boltă, isus Pantocrator și cei patru evangheliști ai cupolei sau a turlei centrale, ridicate deasupra naosului, ca elemente definitorii pentru arhitectura creștină la modul general și al celei orientale, ortodoxe în mod particular¹²: „în ansamblul picturilor dintr-o biserică, determinat de funcționalitatea și simbolismul fiecărei părți componente, există câteva obligativități: imaginea Sf. Maria în altar, cele de pe registrele iconostasului iar în naos ne atrage atenția în mod deosebit turla care are în bolta sau calota ei sferică, icoana Pantocratorului (...) În unghiurile care leagă turla de naos se zugrăvesc cei patru evangheliști (...) În aceste condiții atunci când cupola nu există, ca la bisericile de lemn sau nenumăratele biserici sală uninavate, acoperiți cu o boltă semicilindrică peste naos, cupola rămâne ca o amintire și sugestie prin pictura murală nelipsită”¹³.

Tablourile religioase ilustrând praznicele împărătești, Patimile, scene din viața Mântuitorului, înlocuiesc pictura murală cu ciclurile tematice ale programului iconografic ortodox de pe pereții naosului și ai pronaosului.

Repertoriul picturii bisericești interbelice din Bihor este îmbogățit de cele patru ansambluri murale care împodobesc pereții bisericilor ortodoxe din Tinca, Tilecuș, Parhida și Capela Hașăș din cimitirul Rulikowsky Oradea.

Biserica ortodoxă cu hramul Sf. Ierarh Nicolae din Tinca

Demersurile pentru construirea unei biserici ortodoxe în Tinca au început în luna ianuarie a anului 1921¹⁴. Lucrările de construcție realizate după planurile arhitectului Francisc Sztarill¹⁵ încep abia pe 16 august 1927¹⁶. Până în prezent, proiectul după care

¹⁰ Dana Jenci, *Pictura murală gotică din Transilvania*, Ed. Noi Media Print, București 2007, p. 37

¹¹ Agata Chifor, *op.cit.*, p. 7

¹² Vezi, Smaranda Bica, *Cer=Cupolă, Structura bisericii creștine*, Ed. Paideia, București 2000

¹³ *Ibidem*, p. 123

¹⁴ Arhivele Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, *Fond Construcții*, dosar nr.14, lit.T, Act nr. 7/1921

a fost ridicată biserica nu a fost identificat, însă în urma cercetărilor reiese că mai mulți arhitecți au fost invitați să își dea concursul în vederea întocmirii acestuia. Până la această dată cunoaștem o singură variantă semnată de arh. ing. Béla Virányi și datată 1925¹⁷.

Pe 9 octombrie 1927 părintele protopop I. Catone asistat de un sobor de preoți sfințește piatra de temelie a lăcașului. În iarna anului 1929 sunt finalizate lucrările de tencuire interioară a bisericii iar pe 22 decembrie este sfințită provizoriu¹⁸. În noiembrie 1935 Consiliul Parohial încredințează executarea picturii murale interioare pictorului Virgil Simionescu din Lugoj iar lucrările pentru realizarea iconostasului și a mobilierului, sculptorului orădean Ioan Fey¹⁹. După 12 ani de la începerea lucrărilor acestea sunt finalizate în totalitate, biserica sfințindu-se pe 17 septembrie 1939 de către Episcopul Oradei Nicolae Popoviciu²⁰.

Biserica din Tinca, un edificiu în stil eclectic cu o singură navă prevăzută înspre răsărit cu două absidole, altar decroșat și trei turle pe fațada vestică, păstrează cel mai imponent interior interbelic din județul Bihor.

Pictura murală interbelică, restaurată în perioada 1 octombrie 1979-15 septembrie 1980 de pictorul bucureștean Fordea Mihai a suportat în aceeași perioadă adăugiri²¹. Au fost zugrăvite semicalotele absidelor laterale cu figurile *Sf. Mucenici*, la nord *Mercurie și Procopie*, la sud *Mina Egipteanul și Teodor Tiron*. Au fost pictați, de asemenea, mucenici de-o parte și de alta a ferestrelor, iar în cor alături de reprezentarea lui *David cântând la harfă* a fost zugrăvită tema *Adormirii Maicii Domnului* și figurile bust ale sfinților melozi, de la stânga la dreapta, după cum urmează: *Sf. Ioan Damaschinul, Sf. Gherman, Sf. Sofronie, Sf. Andrei Criteanul, Sf. Ioan Evhaitul, Sf. Gheorghe Dascălu, Sf. Metodie, Sf. Anatolie, Sf. Roman melodul, Sf. Iosif, Sf. Ciprian, Sf. Filothei monahul*. Pe arcul triumfal al corului au fost reprezentate în perspectivă inversă, medalioane cu sfinți: *Sfinții Antonie cel Mare, Sava, Teodosie, Ilarion, Atanasie, Arsenie cel Mare, Eftimie cel mare*.

Pictura din tinda bisericii datează din aceeași perioadă, anii 1980.

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Legea Românească*, nr.19/1939, p. 254; Arhivele Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, *Fond Construcții*, Dosar nr.14, lit.T, Act nr.96/1934

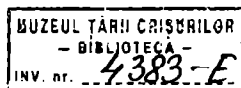
¹⁷ Arhivele Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, *Fond Construcții*, dosar nr.14, lit.T, *Planurile bisericii ortodoxe din Tinca*, semnate și dateate Béla Virányi, anul 1925

¹⁸ *Legea Românească*, nr.19/1939, p. 255

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*

²¹ Arhivele Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, *Fond Construcții*, dosar nr. 14, lit.T, Act nr. 11122/1979, Adm. Patriarhală-Comisia de Pictură Bisericească către Episcopia Oradei, *Proces verbal de recepție a lucrărilor finale* încheiat pe 17 septembrie 1980; în aceeași perioadă, meșterul M. Fordea realizează pictura interioară a bisericii ortodoxe din Aleșd

Este de remarcat la întregul program iconografic preocuparea artistului bucureștean de a asigura unitatea tematică, dar și de percepție vizuală a ansamblului, imaginile adăugate integrându-se și întregind ansamblul pictural.

Pictura sanctuarului cu reprezentarea pe semicalota absidei a *Maicii Domnului Împărăteasă Cerească* flancată de *Sf. Arhangheli Mihail și Gavril* în ipostază de adorație, impresionează prin cea de-a doua temă abordată, *Împărtășirea Apostolilor*. Pentru reprezentarea acesteia meșterul a profitat la maximum de curbura absidei pentru a ilustra șirul de apostoli ce așteaptă evlavioși să primească de la Iisus, redat central cu Sfântul Potir și o Pâine în mâini, *Sfânta Împărtășanie*. Tema *Sfintei Împărtășiri* se fundamentează pe momentul *Cinei celei de Taină* înfățișat în cele patru Evanghelii, descrierea ei cea mai complexă fiind în Evanghelia după Matei (Mt. 26, 20-28)²².

Ciclul liturgic se continuă cu *Sfinții Mari Ierarhi*, redați în medalioane: *Sf. Ierarh Silvestru, Petru al Alexandriei, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan gură de Aur, Iacov fratele Domnului, Ioan Milostivul și Dionisie Areopagitul*.

Acoperind ultima zonă a absidei de răsărit, în registrul inferior sunt reprezentate chipurile sfinților: *Sf. Arhidiacon Ștefan, Sf. Parmena, Sf. Filip, Sf. Prohor, Sf. Nicolae, Sf. Roman, Sf. Nicanor și Sf. Laurențiu*.

Iconostasul din lemn de tei poleit a fost realizat din fonduri obținute de la Casa Regală a României. Ucenicul sculptorului a fost Ștefan Gajo, autorul iconostasului Catedralei Ortodoxe din Timișoara. În registrul inferior sunt zugrăvite de o parte și de alta a ușilor împărătești, icoanele împărătești, spre sud a lui *Hristos* spre nord, a *Maicii Domnului cu Pruncul*. Lângă icoana lui Iisus, este reprezentată icoana *Sf. Ioan Botezătorul*, iar lângă cea a *Maicii Domnului*, icoana de hram a *Sf. Nicolae*. Conform tradiției, ușile împărătești sunt pictate cu scena *Bunei Vestiri* iar cele diaconești cu *Sf. Arhangheli Mihail și Gavril* reprezentați bust, în mâna stângă cu însemnele lor caracteristice, Arhanghelul Mihail cu sabia, în calitate de apărător al dreptei credințe iar Arhanghelul Gavril cu toiagul bunelor vestiri. În mâna lor dreaptă a fost reprezentat chipul lui Hristos Emanuel, redat într-un medalion circular cu o mână binecuvântând, iar cu cealaltă ținând Evanghelia deschisă pe care se văd literele α și Ω . Registrul superior al icoanelor mici ilustrează ciclul praznical așezat în ordinea cronologică a evenimentelor pe care le reprezintă: *Nașterea Domnului, Botezul Domnului, Intrarea Domnului în Ierusalim, Cina cea de taină, Învierea Domnului, Înălțarea Domnului și Pogorârea Duhului Sfânt*. Mai sus urmează șirul celor 12 apostoli.

Pe partea superioară a iconostasului este redată central, icoana *Sf. Mahrame* iar în punctul cel mai înalt al tâmplei este ilustrată scena *Răstignirii Domnului*.

Pe arcul triumfal de deasupra iconostasului sunt redați în medalioane *Sf. Apostoli Andrei, Ioan, Petru, Pavel și Iacob*. Central între chipurile acestora este zugrăvită icoana *Sf. Mahrame*.

²² Constantine Cavarnos, *Ghid de iconografie bizantină*. Ed. Sofia, București, 2005, p. 63

Pe pereții interiori ai navei alternează reprezentarea chipurilor de sfinți, majoritatea imagini ulterioare picturilor interbelice, cu teme din Noul Testament, ilustrând pasaje din viața Mântuitorului. În absida peretelui de nord, în registrul inferior este ilustrată *Predica de pe munte*, mai apoi *Sf. Mucenici Gheorghe și Dumitru* iar în concă *Sf. Mucenic Mercurie și Sf. Mucenic Procopie*. Peretele de nord este zugrăvit cu temele *Iisus în fața lui Pilat*, *Pogorârea Sf. Duh* (o imagine pictată ulterior) și *Răstignirea*. Absida peretelui de sud prezintă în registrul inferior tema *Iisus în Templu la 12 ani*, urmată de reprezentarea *Sf. Mucenici Cosma și Damian* iar în concă *Sf. Mucenic Mina Egipteanul și Teodor Tiron*. Peretele de sud este zugrăvit cu *Rugăciunea din Grădina Ghetsimani*, *Schimbarea la față* (scenă nouă) și mai apoi *Prinderea lui Iisus*.

Bolta semicirculară care acoperă nava este delimitată prin arce dublouri în trei registre. Primul registru dinspre răsărit este împodobit cu temele: *Sf. Treime*, *Predica Sf. Ioan Botezătorul* și *Predica lui Pavel din Areopag* (fig.3).

Fig. 3 - Biserica ortodoxă Tinca-Bolta navei, de la stânga la dreapta: *Predica lui Pavel din Areopag*, *Sf. Treime*, și *Predica Sf. Ioan Botezătorul*

Urmează registrul cu reprezentarea lui *Hristos – Învățătorul* (fig.4) ilustrat conform tradiției bust, binecuvântând cu mâna dreaptă și cu cea stângă ținând deschisă Sfânta Evanghelie. Medalionul în care se înscrie chipul Mântuitorului este înconjurat de heruvimi și susținut de doi îngeri reprezentați în picioare. Prin modalitatea de reprezentare a îngerilor întreaga scenă capătă o monumentalitate sobră. De o parte și de alta, în patru sectoare de cerc, zonă care ar corespunde *pandantivelor* în cazul bisericilor cu turlă pe naos, sunt zugrăviți cei patru evangheliști cu însemnele lor. Sunt redați șezând, într-un cadru arhitectural zugrăvit în aceeași manieră monumentală, de inspirație barocă. Ultimul registru este gândit din punct de vedere compozițional asemenea celui central, întrucât imaginea celui reprezentat, a *Sf. Ioan Botezătorul* (fig.5) ca și chipul lui *Hristos* și al *Maicii Domnului*, ocupă locurile cele mai de seamă în iconografia bizantină. Alături, în cele patru colțuri sunt redați marii proroci ai Vechiului Testament *Sf. Proroc Ieremia*, *Sf. Proroc Iezechia*, *Sf. Proroc Isaia* și *Sf. Proroc Daniel*.

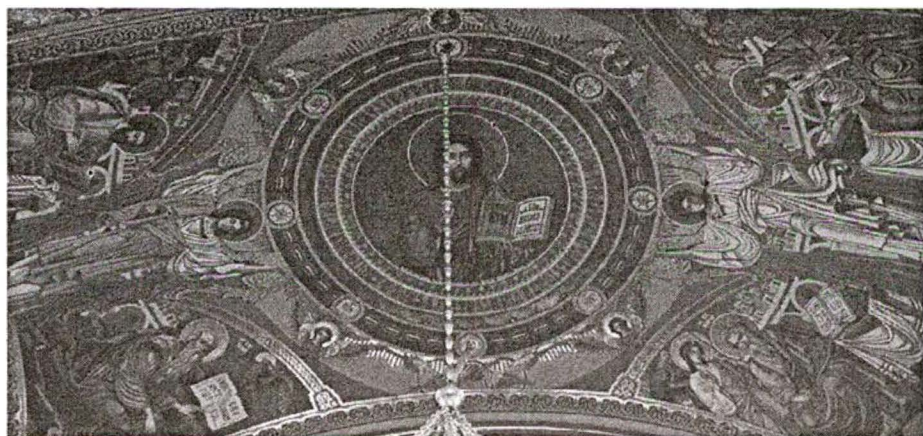

Fig. 4 - Biserica ortodoxă din Tinca - Bolta navei cu reprezentarea lui Isus învățătorul

Pe peretele vestic sunt pictate două portrete votive, a episcopului Oradiei Nicolae Popoviciu și a Regelui Carol al II-lea, în vremea cărora s-a zidit lăcașul. Mai sus de acestea sunt reprezentate temele *Intrarea Maicii Domnului în biserică* și *Buna Vestire*.

Fig. 5 - Biserica ortodoxă din Tinca. Bolta navei cu reprezentarea Sf. Ioan Botezătorul

Pridvorul bisericii a fost împodobit în prima jumătate a anului 1980 (perioada 10 ianuarie-10 mai) de pictorul Eremia Profeta cu 6 portrete de sfinți realizate în mozaic²³. De o parte și de cealaltă a intrării sunt reprezentați *Maica Domnului*, așezată pe tron într-o poziție frontală cu Pruncul Iisus pe genunchi și *Iisus binecuvântând*. Mai sunt ilustrați, în picioare, *Sf. Ierarh Nicolae*, *Sf. Apostol Petru*, *Sf. Apostol Pavel* și *Sf. Ioan Botezătorul*.

Biserica ortodoxă Sf.Arhangheli Mihail și Gavril din satul Tilecuș, comuna Tileagd

Construcția bisericii a început în primăvara anului 1936²⁴ și după trei ani „biserica a fost gata cu toate cele trebuitoare”²⁵. Planul a fost întocmit de arhitectul Francisc Sztarill iar lucrările de construcție executate de antreprenorul Tăutu Alexandru²⁶.

Pictura interioară, opera pictorului Herling Ștefan²⁷ se păstrează fragmentar. În perioada 2006 - 2007 pereții, până la nivelul zonei de boltire și absida altarului în întregime, porțiuni ale bisericii înainte doar zugrăvite, au fost pictate de Stăniț Aurel din Sibiu. Cu toate că predomină reprezentările de sfinți, deslușim totuși pe pereții corului două teme iconografice *Învierea lui Lazăr și isus cu femeia Samarineancă la fântâna lui Iacob*.

În altar, pe semicalotă a fost pictată și aici conform tradiției *Maica Domnului* în atitudinea maiestruoasă de *Împărăteasă a cerurilor* încadrată de *Sf. Arhangheli Mihail și Gavril* și doi sfinți. Reprezentările biblice se continuă pe pereții altarului cu scena *Cinei din Emaus* și *Nașterea Maicii Domnului* împreună cu *Sfinții Ierarhi Atanasie și Ignatie*. Registrul inferior a fost rezervat reprezentării celor trei mari ierarhi, autori ai Liturghiei care se săvârșește aici, *Vasile cel mare* (a cărui liturghie se slujește numai de zece ori pe an, în primele 5 duminici ale Postului Mare, în joia Patimilor, în sâmbăta Patimilor, în ziua Sfântului Vasile în ajunul Crăciunului și al Bobotezei), *Grigorie Dialogul* (liturghia acestuia se săvârșește miercuri și vineri în Postul Mare) și *Ioan Gură de Aur* (a cărui liturghie se săvârșește în restul anului), alături de ei fiind pictat *Sfântul Ierarh Nicolae*. În același registru sunt reprezentați în medalioane: *Sf. Ierarh Spiridon, Iacov, Chiril și Silvestru*.

Ansamblul pictural interbelic se detașează de zonele realizate ulterior prin alternanța motivelor decorative cu scenele religioase, figurative. O abordare de inspirație populară a pictorului Herling care rezumă întregul program iconografic la reprezentări tematice delimitate în forme patrule sau în medalioane, pe fundaluri ritmate de diverse elemente ornamentale, vrejuri vegetale, romburi, motivul crucii, motive polilobe etc, amintind și de bogăția decorativă a ștergarelor populare.

Spațiul interior al monumentului este dominat de turla centrală cu reprezentarea lui *Iisus Înviător*. Pe benzile dintre ferestrele care perforază tamburul sunt redată chipuri de heruvimi și serafimi. Registrul de mai jos este rezervat unui șir de arhangheli și îngeri. Pe pandantivi, conform tradiției bizantine sunt ilustrați cei patru Evangheliști în ipostază de scriitori inspirați (fig.6).

²³ Arhivele Episcopiei Ortodoxe Române Oradea. *Fond Construcții*, dosar nr.14, lit.T, Act nr.16377/1979. Adm. Patriarhală-Comisia de Pictură Bisericească către Episcopia Oradici: *Proces verbal de recepție a lucrărilor finale încheiat pe 12 mai 1980*

²⁴ *Legea Românească*, nr.20/1939, p. 272

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*

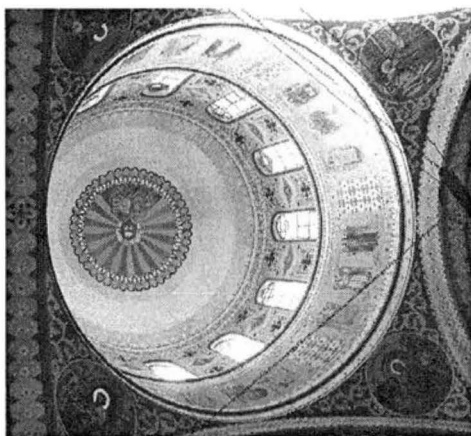

Fig. 6 - Biserica ortodoxă din Tilecuș - Turla centrală

Arcul dinspre răsărit este decorat cu trei medalioane în care sunt redată scena *Sf. Treimi* cu *Mântuitorului Iisus* reprezentat în mâna dreaptă cu crucea, iar în cea stângă cu coroana de spini, simboluri ale Patimilor sale, cu *D-zeu Tatăl* (în varianta celui vechi de zile) și *Duhul Sfânt în chip de porumbel*. Reprezentarea lui D-zeu Tatăl în această temă și continuând lectura iconografiei vom observa că în toate scenele, este în variantă occidentală, cu barbă și cu nimb tringhiular. Scena *Sfintei Treimi* este flancată de cele ale *Nașterii Domnului* și *Învierea Domnului*, cea din urmă ilustrată în variantă occidentală.

Arcul de sud al bisericii este zugrăvit cu *Schimbarea la față pe muntele Taborului* unde Iisus stă alături de cei doi mari proroci ai Vechiului Testament, Moise și Ilie (Moise este reprezentat ținând *Tablele Legii* cu chipul înconjurat de lumina divină) și *Intrarea Domnului în Ierusalim*. Pe semicalota absidei de sud este reprezentarea *Mântuitorului Iisus binecuvântând copiii*. Cele două arce, dinspre vest, de deasupra navei sunt decorate, primul cu *Înălțarea Domnului* și *Pogorârea Duhului Sfânt*, iar cel de-al doilea cu *Sf. Proroc Ilie – Ridicarea la cer* și *Moise cu Tablele Legii*, de această dată fiind ilustrat momentul coborârii lui Moise de pe munte. Pe arcul de nord întâlnim reprezentarea *Botezului Domnului* și *Învierea lui Lazăr*. Pe semicalota absidei de nord este reprezentată *Predica de pe Munte*, iar traveele balcoanelor de la etaj au bolțile acoperite cu medalioane. În acestea, pe latura de sud este reprezentat *Ochiul lui D-zeu Tatăl a Tot Văzător*, *Adormirea Maicii Domnului* și *Sf. Mucenic Gheorghe*, iar pe latura de nord este reprezentarea *Duhului Sfânt în chip de porumbel*, *Nașterea Maicii Domnului(?)* și *Sf. Mucenic Dimitrie*.

Pe semicalota absidei de vest este ilustrat *D-zeu Creatorul*, separarea luminii de întuneric și crearea celor doi aștri, Soarele și Luna.

Spațiul sanctuarului este delimitat de naos, printr-un iconostas. Rodul unui

proiect tip al arhitectului Sztarill, această variantă de catapeteasmă mai poate fi întâlnită și la biserica ortodoxă din Parhida, comuna Tămășeu²⁸.

Pe registrul inferior al iconostasului, sunt redată icoanele împărătești ale *Maicii Domnului cu Pruncul Iisus în brațe* și ale *Mântuitorului*, reprezentați șezând pe tronuri imperiale. Pe ușile diaconești au fost pictate icoanele *Sf. Nicolae* și icoana de hram *Sf. Arhangheli Mihail și Gavril*. Pe canatele ușilor împărătești avem tema clasică a *Bunei Vestiri*. Registrul superior este consacrat celor 12 apostoli, ilustrați pe două șiruri, de la stânga la dreapta *Sf. Apostol Andrei, Simon, Marcu, Petru, Pavel, Ioan, Matei, Luca*. În al doilea registru *Filip, Bartolomeu, Iacob, Toma*. Scena *Cinei celei de taină* este redată central, intercalând primul șir al apostolilor. Deasupra este ilustrată *Răstignirea Domnului*, cu Iisus răstignit pe cruce flancat de Maica Domnului și Apostolul Ioan.

Biserica ortodoxă cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavril din satul Parhida, comuna Tămășeu

Același zugrav, Herling Ștefan este autorul ansamblului mural din interiorul bisericii ortodoxe din Parhida. Piatra de temelie a lăcașului a fost pusă pe 5 iunie 1938. În anul 1940 lucrările erau aproape finalizate, inclusiv pictura interioară însă sunt întrerupte din cauza războiului. La sfârșitul conflagrației au fost reluate, biserica s-a sfințit pe 4 noiembrie 1945²⁹.

Decorația interioară a bisericii păstrată integral, oferă ocazia reconstituirii programului iconografic în maniera gândită de pictor. Remarcăm opțiunea pentru aceeași variantă stilistă care alternează o zugrăveală decorativă cu scene biblice, cele din urmă concentrate în zona superioară a interiorului.

Pe semicalota absidei sanctuarului, pe un fundal înstelat este ilustrată în medalion *Maica Domnului ca stăpână a îngerilor* reprezentată în picioare, cu pruncul Iisus pe brațul stâng iar în mâna dreaptă cu o floare de crin. Chipuri de îngeri sunt pictați deasupra Maicii Domnului într-o reprezentare cu puternice influențe catolice (fig. 7).

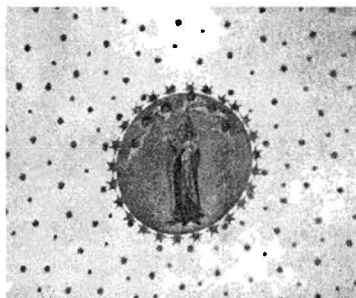

Fig. 7 - Biserica ortodoxă din Parhida - Reprezentarea *Maicii Domnului ca stăpână a îngerilor* pe semicalota absidei altarului

²⁸ Proiectul iconostasului, semnat de arh. Sztarill, era destinat bisericii ortodoxe din Aștileu. În intervalul 2008-2009 iconostasul bisericii din Aștileu a fost înlocuit. Același proiect de iconostas realizat în perioada interbelică a fost folosit și pentru bisericile ortodoxe din Tilecuș, Parhida și Petid

²⁹ *Legea Românească*, nr. 20-21/1945, p. 177

În registrul superior al altarului, între ferestre sunt redați îngerii, heruvimi și serafimi.

Pe arcul boltei dinspre răsărit este zugrăvită ca și la biserica ortodoxă din Tilecuș scena *Sfintei Treimi*, în care Dumnezeu Tatăl este redat cu barbă și nimb triumfiar, alături fiind prezentate scena *Schimbarea la față* și scena *Învierea lui Iisus*. În toate cele trei teme iconografice personajele sunt zugrăvite conform tradiției occidentale. Pe bolta naosului este reprezentat *Iisus Pantocrator -Atotțiitor* și cei patru *Evangheliști*, ilustrați bust. Cele două arce ale boltei dinspre apus sunt zugrăvite, prima cu *Nașterea Domnului* și *Fuga în Egipt* iar cea de-a doua *D-zeu Creatorul-Crearea Luminii*, D-zeu Tatăl fiind, redat în variantă occidentală. Pe peretele corului este ilustrată tema *Înălțarea Domnului* (fig.8).

Fig. 8 - Biserica ortodoxă din Parhida - Reprezentarea temei *Înălțarea Domnului*, pe cașul corului

Spațiul interior determinat de cele două abside laterale naosului este zugrăvit în partea superioară a laturii de sud cu tema *Iisus cu Petru pe mare* iar alăturat *Vindecarea slăbănogului* și *Nunta din Cana Galileii*. Pe latura de nord, central este reprezentat *Iisus în grădina Ghetsimani*, alături *Calea Crucii* cu ilustrarea a două din popasurile lui Iisus pe Calea Crucii, o temă iconografică împrumutată din arta catolică.

Iconostasul bisericii din Parhida ca structură și compoziție tematică este similar celui din Tilecuș. Regăsim în registrul inferior reprezentarea icoanelor împărătești a *Maicii Domnului* și a lui *Iisus Învățător*. Pe ușile diaconești sunt redați *Sf. Arhangheli Mihail și Gavril* și *Sf. Ierarh Nicolae*, iar pe cele împărătești *Buna Vestire*. Urmează registrul *Apostolilor* intercalat de *Cina cea de taină* și *Răstignirea*. Ca și în cazul celui din Tilecuș, șirul *Praznicelor Împărătești* lipsește.

Capela ortodoxă cu hramul *Învierea Domnului* din Oradea

Ctitorul capelei ortodoxe din cimitirul Rulikowsky a fost Alexandru Hașăș (1891-1956), prim medic veterinar al orașului Oradea³⁰. Paraclisul cu hramul *Învierea*

³⁰ Pentru date biografice despre doctorul Alexandru Hașăș, vezi Lucia Cornea, *Alexandru Hașăș (1891-1956). Schiță biografică*, în *Crisia* XXXV, Oradea 2005, p. 261-277

Domnului construit între anii 1938-1940³¹ a fost dedicat memoriei soției sale Irina, născută Egri, pe care acest mecena al ortodoxismului bihorean a pierdut-o prea devreme³².

Pentru executarea picturii interioare este invitat maestrul Nicolae Tonitza³³. Refuzând din motive de sănătate, îl recomandă pe tânărul Corneliu Baba³⁴, în acea vreme proaspăt absolvent al Academiei de Arte Frumoase din Iași, în vârstă de 32 de ani³⁵.

Corneliu Baba începe lucrările la pictura interioară în anul 1939. La sfințirea capelei, 12 mai 1940, pictura nu era finalizată³⁶.

Decorarea capelei Hașăș cu pictura murală este prima comandă de acest fel pe care Corneliu Baba o onorează și o execută de unul singur, după ce în 1935 împreună cu studenți și absolvenți ai Academiei de Arte Frumoase din Iași sub îndrumarea profesorului Nicolae Tonitza pictează Biserica din incinta Mănăstirii Durău³⁷. A mai pictat catapleasma Bisericii Sfântul Nicolae-Copou din Iași.

Spațiul interior al capelei Hașăș este dominat de figura lui *Iisus Pantocrator* (fig.9), reprezentat pe cupolă înconjurat de heruvimi, arhangheli și îngeri. Nelipsită din reprezentarea cetelor îngerești este *Maica Domnului* zugrăvită în această scenă, între doi arhangheli. Pe benzile verticale dintre ferestrele care perforază turla sunt ilustrați cei 12 apostoli: *Petru, Pavel, Ioan, Andrei, Bartolomeu, Simon, Iacob, Iacob al lui Alfeu, Iuda Tadeul, Toma, Filip, Matei* și cei patru proroci mari ai Vechiului Testament: *Isaia, Ieremia, Ezechiel și Daniel*.

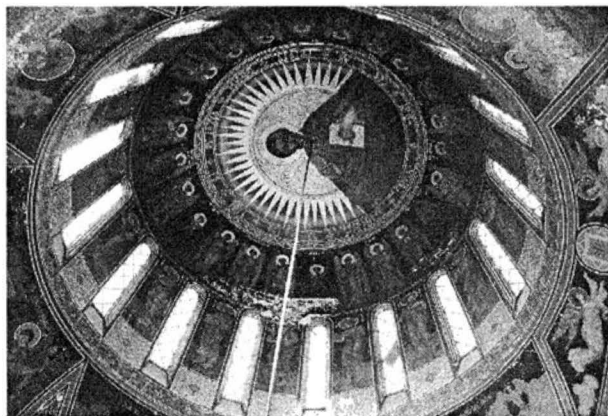

Fig. 9 - Capela cimiterială Hașăș Oradea. Turla centrală

³¹ Pentru mai multe informații privind istoricul capelei, vezi Agata Chifor, *op.cit.* p. 119-126

³² *Ibidem*, p. 119

³³ *Ibidem*, p. 120

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Maria Muscalu Albani, Corneliu Baba, Fundația Culturală Română, București, 1997, p. 2

La baza turlei sunt zugrăviți cei patru evangheliști în atitudine de scriitori inspirați: *Matei, Marcu, Luca și Ioan*. Odată cu restaurarea capelei pictorul Eremia Profeta³⁸ reprezintă pe arcele de susținere a cupolei 14 medalioane în care îi pictează pe prorocii *Miheia, Daniil, Ieremia, Isaia, Ezechiel, Avacum, Sf. Mucenic Teodor Tiron, Sf. Mucenic Sebastian, Sf. Patriarh Gherman, Sf. Cuv. Pahomie, Sf. Mucenic Teodosie, Sf. Cuv. Simion Stălpnicul, Sf. Mucenic Iacov Persul, Sf. Mucenic Procopie*.

În acord cu iconografia bizantină, pe semicalotele absidelor laterale sunt reprezentate: *Nașterea Domnului* în absida de sud iar în cea de nord *Învierea Domnului*. Pe pereții absidiolilor sunt zugrăviți sfinți și sfinte martire ale creștinismului.

Pe semicalota altarului, Corneliu Baba o pictează pe *Maica Domnului* în atitudine de *Împărăteasă a cerurilor* așezată pe un tron împăratească cu pruncul Iisus în brațe, flancată de doi arhangheli în atitudine de adorare. În nișa altarului este zugrăvit *Hristos-Emanuel* reprezentat bust ca un prunc în potir. Pe pereții absidei sunt reprezentați ierarhii bisericii bizantine: *Sf. Grigore cel Mare* în stânga, *Sf. Vasile cel Mare* în centru, *Sf. Iacob* și *Sf. Arhidiacon Ștefan* în dreapta.

Iconostasul cu frumoasele elemente în stil neobrâncovenesc a fost executat de sculptorul orădean Ioan Fey. Pictura tâmplei a fost lucrată de Corneliu Baba³⁹. Pe registrul inferior sunt pictate icoanele împărățești ale *Mântuitorul Iisus* reprezentat în atitudine de *Învățător* și *Maica Domnului Eleusa*, iar de o parte și de cealaltă sunt reprezentați *Sf. Arhangheli Mihail și Gavril*. Pe ușile împărățești e redată scena *Bunei Vestiri*.

Registrul următor este rezervat praznicelor împărățești : *Nașterea Domnului, Nașterea Maicii Domnului, Botezul Domnului, Învierea Domnului, Înălțarea Domnului și Adormirea Maicii Domnului*. Acestea sunt dispuse simetric de o parte și de cealaltă a panoului central pe care este pictată *Cina cea de taină*. De remarcat, opțiunea artistului de a-l zugrăvi pe Iisus conform primelor reprezentări bizantine, în colțul din dreapta al mesei și nu central.

Pe ultimul registru al tâmplei sunt reprezentați în medalioane cei 12 apostoli, așezați de la stânga la dreapta, după cum urmează: *Marcu, Luca, Ioan, Matei, Pavel, Petru, Andrei, Simon, Vartolomeu, Filip, Toma, Iacov*.

Șirul prorocilor este redat pe arcu triumfal de deasupra iconostasului zugrăviți câte trei, străjuind reprezentarea temei *Maicii Domnului Oranta*. În partea de est a bisericii, pe pereții alăturați iconostasului sunt ilustrate temele *Deisis* (fig.10) și *Sf. Împărății Constantin și Elena*.

În partea de vest, în cafas este reprezentat Regele David, în genunchi cu brațele ridicate spre cer, în scena biblică *Căința regelui David*.

³⁸ Despre modificările pe care le aduce Eremia Profeta reprezentărilor iconografice din zona arcelor de susținere, vezi Agata Chifor, *op. cit.*, p.123

³⁹ *Ibidem*, p.121

Fig. 10 - Capela cimiterială Hașaș Oradea - *Deisis*, petele de este

Intrarea capelei este marcată de scenele *Învierea fiicei lui Iair*, respectiv *Învierea lui Lazăr*.

Pronaosul scurt, tăvănit, este pictat cu chipul lui *Hristos Emanuel* binecuvântând cu ambele mâini. Reprezentarea lui Iisus amintește de chipul din tinerețe al artistului, după cum apare în autoportretul din 1922⁴⁰, maestrul fiind atunci la vârsta de 16 ani⁴¹. Pe peretele de sud a fost zugrăvit portretul votiv al ctitorului alături de soția sa.

Datorită condițiilor exogene și endogene necorespunzătoare (infiltrații, oscilații de temperatură și umiditate, tehnici și substanțe utilizate în redarea picturii) a fost nevoie ca până în prezent capela să fie restaurată de două ori, în anul 1972 și 1989. Lucrările au fost încredințate zugravului Eremia Profeta⁴².

În loc de concluzii

Cercetarea picturii bisericilor din Bihor, aparținând perioadei interbelice și-a propus să consemneze realitatea din teren așa cum s-a păstrat până azi.

Analiza stilistică și iconografică a evidențiat date care confirmă existența unor confluente și influențe spirituale și artistice între lumea orientală și cea occidentală, în spațiul bihorean. Pictura murală, exceptând acele interioare cu reprezentări biblice doar pe bolta navei și semicalota absidei altarului, relevă compoziții ample ale scenelor, caracterizate prin narativism și grația personajelor în mișcare. Ele dezvăluie un desen expresiv, un colorit viu, luminos care accentuează caracterul narativ al picturii.

S-a observat că programele iconografice la care au recurs meșterii zugravi sunt de factură bizantină, în vreme ce unele opțiuni de reprezentare a personajelor

⁴⁰ Lucrarea se păstrează, în prezent la Muzeul de Artă din Timișoara

⁴¹ Agata Chifor, *op. cit.*, p.125

⁴² *Ibidem*

biblice trădează influența artei religioase occidentale. În tema *Sfintei Treimi, Dumnezeu-Tatăl* este reprezentat în varianta celui vechi de zile, cu barbă și cu nimb triumfiar; modalitatea de redare a *Maicii Domnului*, pe calota absidei altarului bisericii din Parhida în atitudine de *Regină a cerurilor (Doamnă a Îngerilor)*, reprezentată naturalist în veșminte care i-au forma trupului este, de asemenea, de factură apuseană. Sunt ilustrate teme preluate din repertoriul imagistic catolic: *Calea Crucii*, la biserica din Parhida, un ciclu tematic constituit în contextul devoțiunii franciscane, ordin călugăresc care se află la originea transpunerii în bisericile catolice a itinerarului Mântuitorului din Săptămâna Patimilor⁴³ și *Ochiul lui Dumnezeu a Tot Văzător* la bisericile din Mărțișaz și Cheșa.

Ușoara teatralitate pe care o emană personajele din compozițiile religioase ale bisericii din Parhida, dar în egală măsură și bogăția faldurilor veșmintelor, a cadrului arhitectural bine reprezentat, îndeosebi la pictura din Tinca, depășește sub aspect stilistic ansamblurile murale de reprezentări iconografice bizantine, apropiindu-le mai mult de limbajul pictural baroc caracteristic ambianței catolice.

Influența artei religioase bizantine este mai vizibilă în cazul *Capetei Hayaș* din Oradea. Aici, pictura murală este realizată într-un colorit sobru în care predomină culorile de pământ, tonuri de brun, ocră și nuanțe discrete de albastru și verde oliv. Personajele au o atitudine reținută, interiorizată care ilustrează prin expresie și forme, virtuțile creștine de smerenie, îndelungă răbdare și iertare. Toate acestea și nu în ultimul rând, tipurile compoziționale în care sunt organizate, de exemplu tema *Deisis*, sunt modalități de transpunere plastică de factură răsăriteană a universului sacru, opuse manierei occidentale în care sfinții sunt redați încercați de cele mai diferite stări mistice, de la implorare la extaz.

---

⁴³ *Ibidem*, p. 23